

„Pfuj, egy konzervatív anarchista?!”

FENYVESI OTTÓ ÉS ORCSIK ROLAND LEVÉLVÁLTÁSA

– Sziveri János főszerkesztésével, illetve Balázs Attilával, Radics Viktóriával, Csorba Bélával, Losoncz Alpárral és másokkal együtt szerkesztettétek az Új Symposiont, egészen pontosan ’80-tól ’83-ig. Ugyanakkor a szerkesztőségből többen is már korábban közölni kezdtetek a lapban. Hogyan verbuválódtok össze a ti generációtok?

– A mi nemzedékünk, a *Symposion* harmadik nemzedéke, a hetvenes évek első felében kezdett formálódni, amikor Újvidékre kerültünk, a Magyar Tanszékre. Én a gimnáziumi érettségi után, tizenkilenc éves koromban, 1973 őszén kerültem Topolyáról a tartományi fővárosba. Az *Új Symposion* folyóirat már túl volt az első betiltásokon. Tolnai Ottó „feltételes büntetést kapott”, az utolsó szám, amit hivatalosan ő szerkesztett, az 1974. február dátummal jelent meg. Nekem ez nagyon emlékezetes, mert ebben volt az első komolyabb közlésem, a *Csendőceán* című versem. Danyi Magdolna főszerkesztővé való kinevezésével egy higgadt „tudományos, elméleti” időszak kezdődött a lap történetében. A szerkesztőség meghatározó tagjai, Danyi mellett, Thomka Beáta, Juhász Erzsébet, Böndör Pál és Bognár Antal voltak. Ők valójában a *Symposion* második nemzedéke.

Mi, fiatalabbak, 1977-ben kerültünk nagyobb számban a Danyi-féle szerkesztőségbe. A 150. számban történt egy váltás, amikor többek között hivatalosan is feltűnik Sziveri János, Balázs Attila, Csányi Erzsébet, Csorba Béla, Faragó Kornélia, Mák Ferenc, Sebők Zoltán, Vass Éva a szerkesztőségi listán. Amikor az előbb azt mondtam, hogy a *Symposion* ezen időszakra egyfajta higgadt, „tudományos, elméletiség” volt jellemző, akkor ezt, azokkal a tanulmányokkal szemléltetném, amik Escher grafikáiról, Hamvas Béla műveiről, Jancsó Miklós filmjeiről, a mítoszról, Németh László korszerűségéről, Heidegger filozófiatörténeti hatásáról, az expresszionizmusról és az avantgárdról szóltak. Ezt a vonulatot erősítette az a néhány tematikus szám, ami ebben a korszakban látott napvilágot: a giccsről (132. szám), a vajdasági magyar fiatalok életmódjának szociológiai felméréséről (139. szám), Sinkó Ervin munkásságáról (140. szám), a mai prózáról (154–155. szám), az erotikáról (171–172. szám), a képregényről (173. szám). Sziveri Jánost 1980 elején nevezték ki, és a 179. számtól (1980. március) a 215-ig (1983. március) állt a lap élén. Valójában 37 lapszámról van szó.

A szerkesztői listán 1980-ban tűnik fel néhány újabb, fiatal név, mint például Kalapáti Ferenc és Losoncz Alpár. A vajdasági magyar fiatal értelmiségieknek, akik valamilyen formában eljegyezték magukat az irodalommal, művészetekkel, az *Új Symposion* jelentette az érvényesülést, a továbblépést a pályán. Nekünk létformánk volt az *Új Symposion*. Egyet jelentett fiatalitásunkkal, a barátsággal, a kiteljesedéssel. Valamiféle féktelen életigenlés és az akkori diktatórikus rendszerrel való szembenállás vezérelt bennünket.

– A Danyi Magdolna főszerkesztette Új Symposionhoz képest a ti csapatotok az első, Tolnai Ottó, Domonkos István, Brasnyó István, Bosnyák István, Gion Nándor, Végel László stb. generációjának a társadalmi problémákra érzékenyen reagáló attitűdjéhez nyúlt vissza. Ennek eredménye betiltott számok, szétvert szerkesztőség, illetve Sziveri János száműzése lett. Az *Orgia Mechanica* című versedet a nyomdász kémekek kipécézték az egyik számból, ami miatt le kellett

állítani az Új Symposion szedését. Ugyanakkor a vers szerbül megjelenhetett, illetve később a Kollapszus kötetében is megváltoztatott címmel: *Poetica licentia. A szerb kommunista kultúr-rezsim nyitottabb volt a vajdasági magyarnál? Nem féltetek attól, hogy a hatalom durván belétek tapos?*

– A csapat tagjai már a Danyi Magdolna által irányított lapban is meghatározó szerepet játszottak, de amikor 1980-ban Sziveri főszerkesztő lett, ez „a társadalmi problémákra érzékenyen reagáló attitűd” előtérbe került. Az *Új Symposion*nak ez a korszaka már a Tito halála utáni jugoszláv időszakra esik, amikor a délszláv birodalom dezorientációja elkezdődött. A párt korifeusai nagy ügybuzgalommal figyelték a szellemi és ideológiai mozgásokat, s igyekeztek ügyeket csinálni, bűnbakokat keresni, mintegy igazolván saját ideológiai tisztaságukat, elkötelezettségüket. Ennek eklatáns példája volt az *Orgia mechanika* című versem, amit egyből kiszúrtak a nyomdai elvtársak (cenzorok), és leállították a lap készítését. Sziverit raportra hívta a Forum igazgatója, összeültek a pártbizottságok, nagy volt a ricsaj a hetilapok társult munka alapszervezetében (tmasz-ban). Sokan közvérdlőért, bíróságért kiállottak. A kanizsai író táborban egy-két ügyeletes buzgómócsing felvetette, hogy miért „viccelődöm” én az orosz rulettel, inkább írnék regényt a dicső Petőfi Brigádról.

A helyzet abszurd volt, mert a belgrádi *Književna Reč* (Irodalmi Szó) hetilapban a vers szerb fordításban simán megjelenhetett, csak a vajdasági magyar elvtársak háborogtak. Sőt az *Új Symposion* jubileumi, 200. számában (1981. december) is napvilágot látott *Poetica licentia* címmel, Végel László kommentárjával. Azt hiszem, az elvtársak elsősorban a címbéli orgiától ijedtek meg, s maga a vers tartalmáig el se jutottak. Maga a költemény a Beatles együttest és a Marshall McLuhan által megjövendőlt új világot, a Gutenberg-galaxis végét idézte meg. A szerb kommunista kultúr-rezsim jellege, hatalmi pozíciójánál fogva egészen más volt, mint egy kisebbségi magyaré. A három domináns nép, a szerb, a horvát és a szlovén sokkal nyitottabb volt. Egymással versengtek, és presztízst jelentett nekik az új szellemi alkotások, áramlatok felfedezése, jugoszláviai befogadása és interpretálása. Félelem nem volt bennünk. F fiatalok és naivak voltunk, azt hittük, megváltoztathatjuk a világot, írásainkkal hatással lehetünk az olvasókra, az emberekre – ebben a hitben szerkesztettük az *Új Symposion* lengyel-számát (1982. április) is, ami a Solidarność plakátja miatt újfent félelmet és izgalmat váltott ki a vajdasági magyar pártfunkcionáriusoknál.

– *Mély barátság fűzött Sziverihez, több versben, írásodban is említéd. Ez a barátság fontosabb volt az irodalomnál, az Új Symposionnál?*

– A barátság a legtisztább és legfontosabb emberi kapcsolat, mert minden más biológiai. A barátság több mint a szülő–gyermek viszony, több a testvérek kapcsolatánál, mert azonos értékek igenlését jelenti. Ez egy nagyon különös, misztikus dolog, mert semmire nem kötelez. Az ember biológiai okoknál fogva szereti szüleit, testvéreit, gyerekeit. De a barátság teljesen önkéntes alapon működik. Nagyon jó egy szellemi közösséghez tartozni. F fiatalabb korban az ember sokkal nyitottabb, könnyebben elfogad másokat, később már sokkal nehezebb új és igaz barátokra lel. Nekünk az *Új Symposion* a fiatalságot jelentette. Általa kerültünk közel egymáshoz. A lap által képviselt szellemi (irodalmi–művészeti) értékrendszer és emberi magatartás egyre szorosabbá fonta a kapcsolatainkat. A lap betiltása után, egészen Sziveri haláláig, az 1990-as rendszerváltásig kompakt szellemi, szolidáris baráti közösség maradtunk. Nem adtuk fel elveinket. A lap kemény magja, Balázs, Csorba, Kalapáti, Losoncz, Mák, Szűgyi,

Radics, én, és még néhányan kitartottunk a bojkott mellett, hűek maradtunk elveinkhez, egymáshoz és a leváltott főszerkesztőnkhez, Sziverihez, akit leginkább üldöztött a rezsim.

– *Sziveri is, Te is nyers, szókimondó költészetet műveltetek akkoriban. A „forrásvizek barbársága”, ahogyan Sziveri nevezi. A délszláv avantgárd és amerikai beat szolgált inspirációul?*

– Az a vadság és nyers erő, ami bennünket jellemezett, 20. századi költészeti hagyomány és a költészet demisztifikációjával függ össze. Ezt művelte előttünk Domonkos István és Tolnai Ottó is. Legfőbb ihletője ennek a poétikának a tagadás, a szembefordulás volt, mely a korábbi, hagyományos költői értékek megkérdőjelezését illetve dekonstrukcióját tűzte zászlajára. Ez az attitűd részben délszláv közvetítéssel jutott el hozzánk: Tomaž Šalamun szlovén költő által, de említhetnénk a szerb-román Vasko Popát, és a két horvát folyóiratot, a *Krugovit* és a *Razlogot* is. Az előbbi lap írói köréből ki kell emelni Ivan Slamnigot, Slavko Mihalićot, Antun Šoljant, a másiktól pedig többek között Danijel Dragojevićet. Ők voltak azok, akik a költészet fennkölt feladatainak vállalását megtagadták, a szép helyett a rútat affirmálták, a fiziológiai realitásokra helyezték a hangsúlyt, a szokványos stilisztikai eszközök helyett mással, szokatlan, különös dolgokkal, „nyers anyagokkal” kísérleteztek. Danilo Kiš például egy szemeteskuca tartalmáról írt verset. A szerb-horvát költők fiatalabb nemzedékének tagjai közül számomra fontosak voltak: Branko Maleš, Vojislav Despotov, Vladimir Kopicl, Delimir Rešicki, Branko Čegec és Milko Valent. Megkülönböztetett figyelemmel olvastam írásaikat. Az amerikai beat költők közül pedig Lawrence Ferlingetti, Allen Ginsberg, Gary Snyder, Frank O’Hara, Gregory Corso, Charles Bukowski neve nem maradhat említés nélkül. Az ő szókimondó közvetlenségük, gátlástalanságuk példamutató volt számomra.

– *Sziveri is, akárcsak Te, képzőművészettel is foglalkozott, nemcsak írt a képzőművészeti munkákról, hanem maga is festett. Az Új Symposionban ez nem volt szokatlan, hiszen Tolnai, Domonkos is foglalkoztak irodalom mellett képzőművészettel és más társművészetekkel, filmmel, zenével, színházzal stb. Miért volt fontos ez az összművészeti nyitottság?*

– Ez a nyitottság „korszellem” volt. Akkoriban jelentős műfajkeveredés volt tapasztalható az intellektuális életben. Az emberi értelem minden korban megpróbálja megszervezni a világot. A különböző diszciplínák, az irodalom, a képzőművészet, a zene, a film mind-mind különböző tapasztalatot kínálnak a valóság reprezentációjáról. Az 1970-es évek környékén volt egy igen erős művészi törekvés, praxis, hogy ezeket a tapasztalatokat sajátosan integrálja.

A művészember általában szemlélődő, megfigyelő típus. A megfigyelés szelektív művelet, a megkülönböztetés művelete, nem létezik abszolút objektív megfigyelő, csak a különböző művészeti ágak strukturális kapcsolata hoz létre egy olyan mezőt, ahol a szelekciók, a megkülönböztetések hasonlósága az objektivitás látszatát keltheti. A művész általában valamiféle szintézisre, harmóniára törekszik. A különböző művészi látásmódok ötvöztetésével, „anyagcserevel” konstruálja a saját egyedi világát, vagy éppen dekonstruálja. Az ezredvégi kultúra – az új technológiák és a tömegkommunikáció kiteljesedése – egy olyan gondolkodás irányába mutat, ami a sokféleséget és a különbözőségeket tudomásul veszi, elfogadja az ellentmondásokat, a konfliktusokat és az ambivalenciákat is. Az is egyértelmű, hogy a 20. század során a szóbeliség hatása csökkent, és a vizuális befolyások kerültek előtérbe. Az ideológia helyét a videológia vette át. A descartes-i „cogito ergo sum” helyett a „video ergo sum” uralkodott el. A mai társadalom inkább képekben gondolkodik, a verbalitáson alapuló értelem zsugorodik, egyre inkább kiszorul a hétköznapi életből. A mi nemzedékünk még olyan „nagy képalkotók”

művein nevelkedett, mint Federico Fellini, Ingmar Bergman, Jean-Luc Godard, Michelangelo Antonioni. Majd jött a „törmelékek és a sebesség világa”, a videoklip korszaka és ma már elérkeztünk a virtuális térbe, amely még újabb, bonyolultabb összművészeti titkokat, kihívásokat rejt számunkra, multimediális gondolkodást feltételez.

– *A diktatúra éveiben mennyire volt érzékelhető a határ a magyarországi és a vajdasági magyar kortárs művészet között? A kapcsolataitok segítettek abban, hogy a Ti munkáitok is értő olvasókra találjanak a határ túloldalán?*

– A határ a maga fizikai valóságában véresen komoly dolog volt, amely hatással volt a szellemi felépítményre is. A diktatúrában Magyarországon nem támogatták a művészi progressziót, a 20. századi magyar avantgárd művészet kiátkozott volt. A kísérletezés, a kutatás, a társművészetekkel való együttműködés a tiltott, (részben a megtűrt) kategóriába tartozott. A hatvanas években ezért került vezető szerepbe az *Új Symposion*, mert az anyaországi irodalom béklyóba volt kötve. Talán nem véletlen, hogy az avantgárd apostolairól, Kassák Lajosról és Füst Milánról először Újvidéken született egy egész könyvnyi értekezés. A „gyanús” magyarországi szerzők pedig a *Symposion*-ban publikáltak, mint Eörsi István, Szentjóbó Tamás, később Mészöly Miklós, Petri György, Faludi Ádám, Zalán Tibor, Balassa Péter, Nádas Péter, Esterházy Péter, Konrád György, Tamás Gáspár Miklós, Fehér Ferenc és Heller Ágnes. De más művészeti ágak képviselői is feltűntek nálunk: Beke László, Mezei Ottó, Erdély Miklós, Hajas Tibor, Moldován Domokos stb. Sziverivel a *Magyar Műhely* bécsi illetve párizsi találkozóin személyesen is megismertük az emigrációban alkotókat és a „félreállított” magyarországi szerzőket, például Határ Győzőt, Sípos Gyulát, Megyik Jánost, Papp Tibort, Nagy Pált, Bujdosó Alpárt. A magyarországi kritikusoknál komoly recepcióra csak Gion Nándor és Tolnai Ottó művei találtak. A jugoszláviai magyar irodalom úgy általában „körképszerűen”, egy kalapban volt kezelve; hébe-hóba megkísérelték bemutatni az anyaországi folyóiratok. A határontúli irodalmak legnagyobb segítői Ilia Mihály és Szokolczay Lajos voltak. Az *Új Symposion*-nak jelentős kapcsolata a *Mozgó Világ* szerkesztőségével volt. A mi műveinket is közölték néhanapján. Ugyanakkor nagyon sok magyarországi értelmiség, egyetemista megfordult az újvidéki szerkesztőségben, mert szemináriumi vagy diploma dolgozatuk témája a *Symposion* volt. Állandó vendég volt nálunk Mészöly Miklós, aki az Adriára utazva általában megállt Újvidéken, hogy felvegye a tiszteletdíjait a *Symposion*-ban és az Újvidéki Rádióban.

– *Többek között Zalán Tiborral is jó viszonyban álltatok a magyarországi szerzők közül. Hogy alakult ki köztetek a barátság? Más posztavangárd szerzők is érdekeltek titeket, pl. Erdély Miklós, Szentjóbó Tamás, Hajas Tibor, Najmányi László, Molnár Miklós és mások munkássága?*

– Amikor 1980-ban Bécsben Sziverivel megismertük Zalán Tibort, társadalmi értelemben éppen olyan „outsider” volt, mint mi. Ebből kifolyólag különösen szoros barátság fűzött össze bennünket. Az első mindjárt az volt, hogy el kellett vinni hozzá azokat az emigrációban kiadott könyveket, amiket ő nem vihetett direktbe Magyarországra, ezért mi elvittük Bécsből Újvidékre, majd onnan csempéztük őket Budapestre, Zalánhoz, aki elosztotta a rakományt. Zalán az egyik biztos pont volt számunkra, akire mindig lehetett számítani, s nem utolsó sorban az egyik legjobb kortárs költő, és jó szerkesztő. Zalán küldte el nekünk, több levélben, oldalanként, Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét, amit 1982 decemberében újraközöltünk. Leváltásunkkor egyik főbűnként ezt is a fejünkre olvasták.

A Squat színház, Erdély Miklós és Hajas Tibor munkásságát megkülönböztetett figyelemmel kísértük. Beke Lászlónak a neoavantgárd mozgalmakkal kapcsolatos interpretációi fontos útmutatást jelentettek számunkra. Emlékszem, 1976-ban megjelent a *Helikon* című világirodalmi lap *Szubkultúra és underground* című száma, amely először adott hírt magyar nyelven az „ellenkultúráról”. A benne szereplő szerzők neve nekem évekig etalonnak számított. Közöttük volt Beke László, Erdély Miklós, Theodore Roszak, Eugenio Miccini, Gary Snyder, Hajas Tibor és mások. Én először hallottam „az alternatív társadalomról”, az underground művészetről, a törvényen kívüliségről, az alulról jövő kezdeményezésekről, az utópizmusról, a pszichedelizmusról, a „global village-ről”, a független sajtóról, a mixed mediáról, a hippi kommunákról. Szíverivel szinte minden mondatát „átrágtuk”. Évekig őriztettem azt a *Helikon*-számot, de aztán valahol nyoma veszett. Lehet, kölcsönadtam Bada Dáának? Nem tudom.

– 1992-ben települtél át, a vukovári csata után. Olyan művészeti, kulturális érzékenységet hoztál át magaddal, ami akkor ritkaságnak számított a magyar mainstreamben. Több mint 20 év telt el azóta, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa vagy, Te vagy a város által is támogatott, Vár Ucca Műhely folyóirat főszerkesztője. Ez azt jelenti, hogy sikerült beilleszkedned, nem idegen többé az ottani klíma?

– A vukovári csata idején, 1991. november 6-án hagytam el Jugoszláviát, amikor nyilvánlávává vált számomra, hogy megszűnt a délszlávok állama. Akkor már Szlovénia független állam volt, Horvátország pedig élet-halál harcot vívott szabadságáért, a függetlenségéért. Nem volt semmi remény arra, hogy a Balkánon békésen véget ér a gyűlölködés és öldöklés.

Veszprémben először egy induló napilapnál kaptam munkát, majd Tapolcán dolgoztam főszerkesztőként a városi tévénél és lapnál. 1995-től a veszprémi városi újság szerkesztője voltam hét évig. 2002 óta az MTA észak-dunántúli regionális központjában dolgozom.

Veszprém kulturális élete 1991-ig ismeretlen volt számomra. A város nem rendelkezett olyan fajsúlyú irodalmi lappal, mint mondjuk a többi megyeszékhely (*Alföld, Jelenkor, Tiszatáj, Forrás, Életünk* stb.). Egyedül annyit tudtam, hogy a két „ködlovag”, Cholnoky Viktor és László Veszprémben születtek, de aztán elmenekültek Pestre. Ezért aztán kihívásnak vettem, hogy a Cholnokyak városába letelepedhetek a családommal. A valós kapcsolat Géczy János volt, aki sokat tett azért, hogy itt maradjunk, de maga a táj is lenyűgözött bennünket, a Bakony, a Balaton, a Káli-medence, a Tapolca környéki tanúhegyek. A kezdeti próbálkozások után 2000-ben a Művészetek Háza akkori vezetősége felkért, hogy alapítsunk egy új irodalmi-művészeti folyóiratot, amely a *Vár Ucca Műhely* nevet kapta. A lap időközönként jelenik meg, néha támogatja a város, néha nem. Tizenhárom év alatt 40 szám megjelentetéséig jutottunk, vagyis évente 2-3 számot tudtunk összehozni. David Brower jelmondata a „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” vezérel bennünket. Elsősorban kifutópálya vagyunk, közel harminc fiatalnak adtunk lehetőséget, hogy elsőként nálunk közölje írásait. Közülük néhányan országos viszonylatban is jegyzett szerző lett, s ez nem kevés. Hogy csak Nemes Z. Máriót, Arany Zsuzsannát, Bencsik Orsolyát vagy Förköli Gábort említsem. Egyik vesszőparipánk a környező országok irodalmának figyelemmel követése, amit a magyar lapok a közelmúltig nem nagyon praktizáltak. Minden lapszámban van más európai nyelvről fordított szöveg. Legutóbb amerikai indián költők verseit közöltük. De többek között magyar fordításban Ihab Hasan, Jozsif Brodskij, Wim Wenders, Claudio Magris, Wisława Szymborska, Milan

Kundera, Agota Kristof, Raymond Carver, J. M. G. Le Clézio, Bill Viola, Herta Müller, Durs Grünbein, Mirko Kovač, Slavoj Žižek szövegeit is közöltük.

A beilleszkedés relatív dolog, ha az embert hagyják dolgozni, s nem viseltetnek iránta ellenségesen az már kegyelmi állapot. Az alkotói munka iránti közöny, az érdektelenség pedig országos, sőt világszerte, nem csak veszprémi.

– *1990-ben Losonc Alpárral közösen szerkesztettétek az Ex Évkönyvet. Ebből fejlődött ki az Ex Symposion is, amelynek Te voltál a grafikai szerkesztője? Az Ex előtag azt jelentette, hogy az Új Symposion története lezárult számotokra, folytathatatlanná vált? Ma hogyan vélekedsz erről?*

– A nyolcvanas évek legvégén a hivatalos vajdasági politika részéről elhangzott, hogy rehabilitálnak bennünket, hét év után visszakapjuk az *Új Symposiont*, ahonnan 1983 tavaszán kipenderítettek bennünket. Nekem az volt a véleményem, hogy ne vegyük vissza a lapot, hagyjuk a fiataloknak, hadd csinálják ők; a régi szerkesztőség tagjai pedig készítsenek évente egy évkönyvet *Ex* névvel, amelyben a lap egykori szerzői újra együtt szerepelnek. Az *Ex Évkönyv* 1990-ben jelent meg, s egyben nemzedékem „hattyúdala” volt. Sziveri János időközben meghalt, így természetesen az ő emlékének szenteltük az évkönyvet. A következő évben már szét is szóródtunk. A csapat egy része Magyarországra költözött, a másik része pedig a Vajdaságban maradt. Megszakadtak a régi barátságok, felbomlott a *Symposiont* jelentő szellemi közösség. A kezdeti lelkesedés, a veszprémi *Ex Symposion* 2-3 évig még összetartott bennünket, de a lap bizonytalan helyzete során a régi tagok kötődése már csak szimbolikus maradt. Az a sokoldalú szellemi közösség, amely az *Új Symposion* erejét jelentette, a kilencvenes évek elejére szertefoszlott. A szerkesztőség tagjai olyan súlyos egzisztenciális problémákba sodródtak, amelyek nem tették lehetővé a nyugodt „együttalkotást”.

– *Említettük, hogy Sziverivel a képzőművészet is érdekelt titeket. A Te egyik alapműfajod a kollázs, ez Tolnainak és Domonkosnak is kedvelt műfaja volt (lásd a közös kiadványaikat: Mao-poe, Valóban mi lesz velünk?). Mi vonzott Téged a kollázshoz? Fontos volt számodra Tolnai és Domonkos kollázsköltészete?*

– Sziveri Jancsival a képzőművészet felől érkeztünk az irodalomba. Ács József (1914–1990) vajdasági festőművész volt a mesterünk, aki lehetővé tette, hogy első munkáink megjelenjenek a *Magyar Szóban*, később pedig kiállításokon is szerepelhettünk. Ács József egy nagyon izgága egyéniség volt, aki a posztimpresszionizmustól eljutott az akkor legmodernebbnek számító konceptualizmusig. Művésztelepeket alapított, festett, műkritikákat írt, Velencébe járt a képzőművészeti biennáléra, hogy tájékozódjon a legmodernebb irányzatokról, fiatalokat istápol és buzdított alkotásra. A hatvanas években az *Új Symposion* egyik számában Bánynai János és Tolnai Ottó méltatta munkásságát. Az Ács-monográfia szerzője – talán nem véletlenül – Sziveri János volt. Domonkos István és Tolnai Ottó költészete nagy hatással volt rám. Nekem Tolnai *Agyonvert csipke* című könyve volt az etalon. A kötet versei és a kollázsok meghatározó élményt jelentettek számomra, akárcsak a hatvanas évek *Új Symposion* nagyméretű számai, melyek közül mindegyik egy önálló grafikai műalkotás, ami Baráth Ferenc és Maurits Ferenc kivételes kreativitását dicséri. De a dolog tovább bonyolódik, mert mestermemnek tekintem Csernik Attilát is, aki a topolyai gimnáziumban is tanított, és onnan került grafikai szerkesztőnek a *Képes Ifjúság* hetilaphoz. Később Csernik tagja lett a Bosch+Bosch csoportnak, amit Slavko Matković és Szombathy Bálint alapítottak a hetvenes évek elején Szabadkán. Ez egy, jugoszláviai szinten jegyzett, neoavantgárd képzőművészeti alakulat volt.

A tagok művei ott vannak a legjelentősebb belgrádi és zágrábi intézmények gyűjteményében, a műgyűjtők több ezer eurót fizetnek egykori alkotásaikért.

– *A kollázs képversként is funkcionál nálad. A verseid kollázsként is olvashatók. Kollázs, káosz, kiszámíthatatlan improvizáció, fragmentum – szemben a mainstream vizualitással, nyelvhasználattal?*

– Én a valóságot egyfajta kollázsként fogom fel. A hagyományos, narratív univerzumban mindig volt egy első és utolsó fejezet, kezdet és ideiglenes vég, és voltak az egyes eseteket meghatározó magasabb rendű szabályok, a történetet pedig valamilyen tanulság zárta le. Ezzel szemben áll az utóbbi évtizedek társadalmi valósága, amit a televízió közvetít, és amelyben az események egyidejűleg történnek, különböző szándékok érvényesülnek, illetve az események gyakran előreláthatatlan módon követik egymást, és nyilvánvalóan anélkül, hogy az adott keretek között lenne meghatározó kezdetük vagy végük. A vizuális média, a „kommunikációs anarchia” (a televízió és az internet) fragmentálja és diverzifikálja az emberi észlelést. A termelési, hatalmi és tapasztalati kapcsolatokban végbemenő változások a társadalmi élet, tér és idő anyagi alapjainak átformálása felé konvergálnak. Az információ korának áramlattere uralja az emberi kultúrát. Az idő időtlenné válik, mivel a technológia által történő időmegsemmisítés irányába tartó társadalmi tendencia kiszorítja az ipari korszak időlogikáját. A tőke cirkulál, a hatalom irányít, az elektronikus kommunikáció keresztülörvénylik a kiválasztott, távoli helyszínek között lebonyolódó cserék áramlatain, miközben a darabokra hulló tapasztalat helyhez kötött marad. A technológia összesűríti az időt néhány véletlenszerű pillanatba, így megbontja a társadalom folyamatát és „dehistorizálja” a történelmet. Ugyanakkor napjaink virtualitása leépíti, testetleníti a szociális kapcsolatokat. Ezt a problémát próbálok a magam művészi ösztöneivel és képességeivel megragadni. Mikor a kollázsaimat készítem, mondhatni egyfajta flow-ba (Csíkszentmihályi) kerülök, teljesen kikapcsolok, és abszolút átadom magam az alkotásnak. Nagyon szeretem, hogy szinte automatikusan, pillanatok alatt bele tudom magam élni az alkotás folyamatába. 1980 környékén kezdtem ilyen módon képverseket összeállítani, amikor eljutottak hozzám az első fanzinek. Az első kísérleti alkotásaim az újvidéki *Új Symposion* irodalmi folyóiratban jelentek volna meg, de a lapot 1983 májusában betiltották. A korai kollázsokban a hetvenes és a nyolcvanas évek uralkodó közhelyeit valamint frázisait és az ezekben tükröződő ellentmondásokat gyűjtöttem össze. A kollázs- és a montázstechnika terén szerzett tapasztalataim egyre inkább áthatották a költészetem is. Nem tudtam magam távol tartani az új jelenségek burjánzásától.

Walter Benjamin *A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában* című tanulmányának mottójául – talán nem véletlenül – Paul Valery gondolatait választotta: „A szépművészetek megalapozása és különböző típusainak beiktatása a mieinktől alapvető módon különböző korokra megy vissza, s olyan emberekre, akiknek a dolgok és viszonyok feletti hatalma a mieinkéhez képest jelentéktelen volt. Az a meglepő növekedés, amely eszközeink alkalmazkodási készsége és pontossága terén tapasztalható, számunkra a közeljövőben a szépség antik iparának mélyreható megváltozását helyezi kilátásba. Minden művészetben van egy fizikai rész, melyet többé nem szemlélhetünk és tárgyalhatunk úgy, mint eddig; ez a rész nem vonhatja ki magát többé a modern tudomány és a modern gyakorlat behatásai alól. Sem az anyag, sem a tér, sem az idő húsz év óta már nem ugyanaz, ami korábban volt. Fel kell készülnünk rá, hogy az ilyen nagymérvű újítások megváltoztatják a művészetek egész techniká-

ját, ezáltal befolyásolják magát az invenciót, s végül talán odavezethetnek, hogy a legvarázslatosabb módon megváltoztatják magának a művészetnek a fogalmát is.”

Walter Benjamin szerint a sokszorosíthatóság, a művészet és az ember deszakralizációjához vezet. A tömegek bekapcsolódása a kulturális fogyasztásba egyértelműen a szórakozás (entertainment) és a bulvárosodás irányába mozdította el a dolgokat. A műtárggyal együtt az ember is könnyen gyári futószalagra kerülhet, elvesztvén a lét egyediségének és egyszerűségének fennkölt tapasztalatát, az emberi élet szentségének tapasztalatát.

Érdekes, hogy az ember deszakralizációval párhuzamosan emancipációs jelenségek is zajlottak, bővítették az emberi szabadságjogokat stb. Az 1960-as és 70-es évek a nagyszabású transzgresszió során, a tömegkultúra ellenében ellenkulturális jelenségek tűntek fel (a rock and roll, a hippi és a punk), melyek a „határok áthágását” és a „nagy tagadást” hirdették, miközben felerősítették a hibrid identitást és a fragmentációt is. A megszokott régi értékrend helyett össze nem illő életfelfogások keveredtek szabálytalan, változó és nehezen körvonalazható terekben. Az ezredforduló nagyvárosainak összképe inkább kollázs, mint csendélet. Egy hatalmas kollázs kellős közepén élünk. Ebben az „antropológiai kollázsban” elfoglalt helyünk és identitásunk tudatában rendezzük el és határozzuk meg az elemeket, valamint azt, hogy ezek hogyan viszonyulnak egymáshoz a gyakorlatban. A sokféleség és a különösség közepette egyre inkább a „kollázs-létforma” határozza érzéseinket, gondolatainkat, ítéleteinket. Egyre inkább elveszünk a legkülönbözőbb szándékkal és módon létrehozott információk hatalmas, szinte végelláthatatlan dzsungelében. Iszonyatos az információáradat, nem csak a nyomtatott sajtóban, a tévében, a rádióban, de most már az interneten is mindenki löki a szöveget. Egyfajta tiltakozásul, ösztönszerűen feldarabolom ezt az óriási szövegtengert, és próbálok belőle kedvemre való dolgot, valami új konstrukciót létrehozni – amely a kor szellemiségét is megragadja. Nehéz feladat ebből a gigantikus információs hiperprodukciónál kiválogatni azt a pár drágakövet, amely tényleg értékes, és amely nemesebbé, gazdagabbá teszi a magamfajta értelmiségit. (Kicsit olyan ez, mint a „békebeli” aranymosók munkája: sok fáradság, kevés eredmény.)

Az emberi kíváncsiság és figyelem azonban rohan tovább. Még több információ zúdul ránk. A mozgókép időtapasztalata egyre türelmetlenebbé teszi a vizuális információzuhatagban élő befogadót. A kortárs világérzékelés egyik legradikálisabb tapasztalata, a gyorsaság, a sebesség kezelése „mozaik-tudatra” kárhozza az embert. Hölderlin fivérének azt írta: „Minél fenyegetőbbén ásit körülöttünk a szakadékként tátongó Semmi, vagy az emberi társadalom és tevékenység ezernyi ügye, ami alaktalanul, lelket és szeretetet nélkülözve üldöz és emészt, annál szenvedélyesebben, hevesebben és erőteljesebben kell ellenállnunk.”

Időnként nekimegyek a cunaminak, s megpróbálok az árral szemben úszni. Ilyenkor anyagot gyűjtök, válogatok, szelektálok, szabdalom – és építem a saját kis „kollázsvilágomat”, amelyben jól érzem magam. „Valami bennem ezt miveli” – mondhatnám Catullust megidézve. Az úgynevezett „használat-paradigmával” szemben én „kritikai szemmel” tekintek a valóságra, tehát a kollázsaim ösztönös, „ellenkulturális” reakciónak tekinthetők.

– *Aragon szerint az avantgárd kollázs a hagyományos festészettel, a múzeumok intézményrendszerével szembeni lázadásként jött létre. Téged foglalkoztat az intézményrendszer ellenesség ideológiája?*

– Művészi eszmélésem kezdetén, a hetvenes években az intézményellenesség ideológiája (az ellenkultúra ideológiája) meghatározó volt számomra. A diktatórikus hatalmi rendszer ellen

lázadtunk. A történelmi törvény, mely szerint ahol zsarnokság, illetve valamiféle uralkodás van, ott ellenállásnak is kell léteznie, ez mindig aktuális lesz. Viszont egy normális társadalom megszervezéséhez szükség van különböző jól funkcionáló intézményekre, különben anarchiába, káoszba torkollik minden. Jugoszlávia összeomlását a saját bőrömmön tapasztaltam. Ebből kifolyólag nem szeretnék Szomáliában élni! A demokratikus társadalom szervezetei úgy ahogy, de garantálják a békés, zökkenőmentes működést. Ami a kulturális színteret illeti: legyenek intézmények, könyvtárak, múzeumok, galériák, színházak, kávéházak. Keresjük, alakítsuk a közösségi élet rendjét! Legyen párbeszéd, disputa, döntsön a közvélemény! Bár én valószínűleg mindig a kisebbség, a megalázottak oldalán fogok állni, és megpróbálok majd kimaradni az intézményesült keretekből. Ilyenformán az uralkodó kánon és a tematizáció alól is szeretnék kibújni, inkább a járhatatlan utakat, a kóborlást, az outsiderséget választom. A társadalmi gyakorlat szempontjából ma már inkább konzervatív vagyok, bár szellemi-művészi síkon anarchista maradtam. Pfuj, egy konzervatív anarchista?!

– *Első köteted 1978-ban jelent meg Ezüstopatkányok áttetsző selyemzónákon címmel, az újvidéki Forum kiadó, első köteteseket megjelentető Gemma sorozatában. Már ekkor fellelhetők a költészeted fő motívumai (tenger, óceán, rock zene stb.). Egyedül a konceptualista konkrét verset hagytad el a továbbiakban, ugyanis a második, Kollapszus című kötetedtől már saját kollázsaid láthatók a könyveidben vizuális kísérőelemként. Később nem érdekelt többé a konceptualista művészet, illetve a konkrét vers kísérletezése a képpel, betűkkel és jelentéssel?*

– A hetvenes évek izmusaitól fokozatosan eltávolodtam. Miután hazajöttem Macedóniából (a katonaságból), az 1980-as évek kezdetétől inkább gyakorlatias egzisztencialista lettem. Az elvont konceptualizmus nem érdekelt, a vele kapcsolatos elméleti szövegek nagy részét üresjáratú locsogásnak tartottam. Inkább átadtam magam az ösztöneimnek és a rock and rollnak.

– *A harmadik, A káosz angyala (1993) című köteted lázadó, punkos esztétika hatja át. Az Amerikai improvizációktól (1999) viszont mintha jobban megérintett volna az elmúlás hangulata, s olykor nosztalgikus hangokat is kiérezni a műveidből. Ám nálad a nosztalgia nem cukorszirup, hanem miként Tarkovszkij Nosztalgia című filmjében, az elvagyódás, a transzcendens iránti fokozottabb érzékenység, az emlékezés problémájaként jelenik meg többek között. Mi okozta ezt a változást nálad? A háború, az áttelepülés, vagy testi átalakulásaid fokozottabb érzékelése?*

– *A káosz angyala* a lázadó attitűddel átitatott nyolcvanas évtizedben született. A punk, a beat költészet és a hippi kultúra táptalaján. Az *Amerikai improvizációk* leszámolás az amerikai álomvilággal. Nem feltétlen rajongás, hanem elfordulás, megnémulás. Az *Amerikai improvizációk* már egy más hangvétel. Visszatérés az európai értékrendhez. Rájöttem, Amerika nem nekem való vidék, vagy ahogy a Cormack McCarthy és a Coen testvérek mondanák: *No Country for Old Men* (Nem vénnek való vidék). Inkább Tarkovszkijt és az intellektuális kiteljesedést választom, mint a kommercializálódást, a brutális szellemi leépülést és megsemmisülést. Nem hinném, hogy megöregedtem volna, inkább lerakódtak bennem ezek a dolgok, és ki kell pakolnom magamból, hogy jobban érezzem magamat. Az ember fiatalabb korában habzsolja az életet, hatalmas mennyiségű élmény, tapasztalat gyülemlik fenn benne, de a befogadás véges. Eljön az idő, amikor a kristályszerkezet elemeit helyre kell tenni, össze kell szerelni.

– *Akárcsak az első generációs sympósok, Te is hosszú „szabadverseket” írsz. Tolnai nem is rejtette véka alá a Dooren 2. című költeményében, hogy ezt a soronkénti honorárium is motiválta.*

Ma már nem soronként fizetik a verseket a folyóiratokban, Te mégsem mondtál le a hosszú formáról. Ez szakmai ártalom?

– Körülbelül tíz éve, az *Anyám a vigíliában* című versem óta nem írtam igazi hosszúverset. De számomra az új versciklusaim, a *Halott vajdaságiakat olvasva* vagy a *Maximum Rock and Roll* is valójában egy nagy, véget nem érő hosszúvers. De a könnyebb befogadhatóság miatt kisebb darabokra tagolom őket. Az improvizációk, a halott vajdaságiak, de a maximum darabjai is egyhuzamban olvashatók, egy végtelen hosszú „automatikus” költeményként.

– Legutóbbi versesköteted Halott vajdaságiakat olvasva címmel jelent meg a vajdasági zEtna kiadónál, 2009-ben. Hosszú idő után ismét vajdasági kiadó jelentette meg a könyvedet. A könyv elsősorban a vajdasági magyar olvasóknak szól?

– Húsz év után egy vajdasági kiadónál is megjelent könyvem, ennek örülök. Valamiféle visszszakanyarodás ez a szülőföldről és az ottani szellemi élethez. Beszédes István vállalkozását különben is nagy szimpátiával figyeltem, létrehozott egy hiteles, független szellemi műhelyt, a zEtnát, ami talán folytatója annak a szellemiségnek, amit egykoron a Délvidéken az *Új Szimposion* jelentett. Nem hiszem, hogy olyan van, hogy csak egy meghatározott olvasó közönségnek írja a költő a verseket. Annak írjuk, aki elolvassa. Nekem fontosak a gyökerek. Talán nem véletlen, hogy a magyar irodalom kortárs alkotói közül Bodor Ádám és Oravecz Imre műveit érdekelnék igazán, mert ők is monomániásan a „gyökereikből” merítik témájukat. A *Halott vajdaságiakat olvasva* egy versciklus, amelyben visszatekintek a Trianon utáni délvidéki „őseimre” (Kosztolányira, Csáth-ra, Milkó Izidórra, Szenteleky Kornélra stb.); egyfajta remixet készítettem a régi szövegek alapján – ez kb. olyasmi, mint amikor egy régi dalt újra hangszerelünk, vagy egy réges-régi palackba újbort tölt az ember.

– A bibliai történet szerint, amikor Lót a családjával menekült a pusztuló Szodomából és Gomorából, az Úr angyalai megtiltották nekik, hogy visszatekintsenek az elhagyott városra. Lót felesége nem hallgatott a parancsra: sóbálvánnyá meredt. Nem tartottál attól, hogy a múltba, az elhagyott városokra, szereplőkre való visszatekintéssel Te is megdermedsz a nosztalgia, a lezáratlan emlékezés állapotában?

– A bibliai Lót története zseniális. Jugoszlávia, a délszláv birodalom megsemmisült, de senki nem változott sóbálvánnyá, továbbra is élnek emberek, akiknek fel kell dolgozniuk a történeteket. Én nem félek a múlttól. Nekem a Vajdaság és az ott egykoron összefutó szellemi erőterek részemmé váltak. Kútfőt, emlékezetet, hivatkozási alapot jelent. Ne feledjük, az ember háromféle megismerő képesség jellemzi: emlékezet, értelem és képzelet. Ezek közül az emlékezet lehetővé teszi számunkra, hogy bizonyos dolgokat megjegyezzünk, felidézzünk. Az emlékezetet a tapasztalat, a tudás, a megfigyelés, a beszéd és a kollektív eszmék alkotják. A felejtés emberi alaphelyzet, de felülkerekedik rajta az emlékezet, amely nélkül nincs tudás, az anamnézisz „visszahozza elmerült ideáinkat a Léthén túlról, s így megismertet bennünket az igazsággal”. Összekapcsolja a jelent a múlttal, és egységes keretbe helyezve a múltat, betölti egyik fő funkcióját: biztosítja a múlt folytonosságát. A múltat az emlékezés rekonstruálja, így válik folytonossá egy közösség önazonossága és nemzedékeken átívelő identitása. Egy közösség történetében nagyon fontos a csoportidentitás fenntartása és átörökítése, az újabb interpretáció igénye, amely akár az események újraírásához, konstrukciójához is vezethet.

A kulturális emlékezet egy közösség létének alapja. Az emlékezet történelemmé váló átalakulása minden közösséget arra kötelez, hogy saját történetének újjáélesztése révén újra-

definiálja identitását, megteremtse az „együttes élményt”. Persze tudatában vagyok, hogy a mai sokkoló hangzavarban, a meglepetés és bizonytalanság világában, a globális dzsungelben nem mindenki hallathatja a hangját, és nem minden hang hallatszik egyformán messzire. Vannak hangok, melyek fel vannak erősítve, s vannak olyanok, amik nagyon le vannak halkítva. Mindennek ellenére számomra a Vajdaság egy élményközösséget jelent, elhagyott városokkal, házaival, a Ferenc József csatornával, a tiszavirágokkal, a számtövisekkel, a halkuló neszeivel és azzal a rengeteg emberrel, aki hajdanán azon a vidéken élt és halt.

– Az Új Symposion egykori szerzői közül többen is foglalkoztak fordítással. Néhai barátod, Sziveri az egyik interjújában azt nyilatkozta, hogy nem szeretett fordítani. Nekem úgy tűnik, hogy te viszont kedveled ezt a munkát, hiszen mindmáig elég sokat foglalkozol fordítással. Legtöbbet a déli szláv költők munkáit, ám angol-szász szerzők munkáit is tolmácsolod. Mi az oka annak, hogy elsősorban költeményeket fordítasz? Mit jelentett az Új Symposion idején neked a fordítás, s mit jelent ma? Inspirált már a fordítás saját versírásra? Loptál már az általad fordított költőktől?

– Nekem a fordítás mindig élményt és kihívást jelentett, általa különböző kultúrákat ismertem meg. Több mint harminc évig egy többnyelvű országban éltem, ahol megtanultam több nyelvet. A nyelvtanulás folyamán új kultúrákkal, identitásokkal, mentalitásokkal találkoztam. Úgy gondolom, a nyelv eleve meghatározza, hogyan gondolkodik egy közösség a világról, minden nyelv strukturális sajátosságainak megfelelően tagolja a valóságot. A nyelv hatással van a gondolkodásra, a látásmódra, a világképre. A valóság ugyanis nem más, mint amit egy adott közösség a nyelvi sémái, szokásai alapján megkonstruál. Ahogy Ludwig Wittgenstein írja: „a nyelv nem tükrözi, hanem konstruálja a valóságot, a tudás a ’nyelvi játékokból’ származik.”

A régi Vajdaságban mindannyiunk számára létezett egy közös reáliákkal, intézményekkel teli, valóságos világ. Hogy csak néhányat említsek, ott volt a bácskai humusz, a Duna, a Száva, a Fruška Gora, az Adria-tenger, a Jugoszláv Néphadsereg és a Tito-kultusz. Az államhatárokkal körülbástyázott térséget benépesítő, a különböző nyelvekhez és kultúrákhoz tartozó emberek előbb-utóbb kapcsolatba kerülnek egymással. Mi egy olyan Jugoszláviában voltunk kénytelenek élni, ahol sok nemzet élt egymás mellett: szerbek, horvátok, szlovének, macedónok, bosnyák moszlimok, montenegróiak, albánok, magyarok. Szűkebb életterünk, a Vajdaság egy sajátos olvasztótégely volt, ahol a különböző nyelvi kultúrák hatással voltak egymásra, tehát kialakult egy nagyon sajátos és izgalmas multikulturális világ. Mi ebben szocializálódtunk. Az anyanyelvünk magyar volt, de mindennapjainkat akarva-akaratlanul kitöltötték az aktuális ország hatalmának hírei, tematikái. A saját kultúránk, anyanyelvünk, identitásunk végtelenül fontos, de az ember nem élhet begubózva, elszigetelten. Lehetetlen úgy élni, hogy az embert ne éri idegen hatások, ingerek. Mi, fiatalok, pedig eleve kíváncsiak és nyitottak voltunk az új dolgokra. Kihívást jelentett megismerni másokat, más közösségeket, kultúrákat. A jugoszláviai magyar irodalom nagyon sokat köszönhetett a szerb, a horvát és a szlovén irodalomnak, általuk gyűrűztek be a nagyvilági szemléletek, nézetek kultúránkba. Engem különösen lenyűgözött a hatvanas és a hetvenes évek jugoszláv filmművészete és képzőművészete. De rendszeresen olvastam a nivós belgrádi, zágrábi, ljubljani és sarajevói irodalmi lapokat is. A nyolcvanas években főleg a horvát és szlovén irodalmat követtem fokozott figyelemmel. A szlovénektől még többhónapos ösztöndíjat is kaptam, hogy tökéletesítsem a nyelvtudásomat. Természetes, hogy bizonyos szerzők (Šalamun, Maleš, Valent, Rešicki) hatással

voltak rám, formai és stiláris szempontból is. A horvát költészet fenegyereke, Branko Maleš verseinek fordítása közben többször éreztem, hogy hasztalanul erőlködöm, nem tudom őket úgy visszaadni, hogy azokat magyarul befogadják. Ezért bizonyos elemeit, intencióit, megpróbáltam közvetve becsempészni a magyar költészetbe, felhasználtam őket a *Commando Dance* című hosszúversembe.

A magyar költészet a maga „újholdas” hagyományával, kifinomultságával kevésbé fogékony a plebejusi, a „szálkásabb és lazább” megnyilatkozásokra. Nem véletlen, hogy a magyar költészetben a 20. századi eleji avantgárd törekvésekre nem tapasztalható jelentősebb fogékonyság és hajlam. Lásd az előbbieken említett avantgárd apostolokat. Manapság mintha változna a dolog, a fiatalabb nemzedék költészete, úgy látom, szakít a máig ható finomkodó hagyománnyal.

– *Műveidet több nyelvre fordították, németül, szerbül, hollandul is megjelentek könyveid. Gyakorlott fordítóként milyen érzés volt számodra megjelenni olyan nyelveken, amelyeket nem ismersz?*

– A szerb és a horvát nyelvű verseimmel nem volt baj, azokat megértettem, de a német, a holland, a francia, az olasz, a lengyel szövegekkel nem tudtam mit kezdeni. Tétován kósztolgattam a számomra ismeretlen szavakat, mondatokat. Egyfolytában azon gondolkodtam, be tudják-e fogadni más nyelvűek? Fel tudják-e fogni a versek mondanivalóját? Tudják-e értelmezni az általános dolgokon túl egy kisebbségi magyar író sajátos mondanivalóját? Abban reménykedem, hogy a fordítónak sikerült olyan formában átültetni a verseket, hogy idegen nyelven is „működnek”, kommunikálnak az olvasóval.

Amikor én fordítok költeményeket, mindig az az elv vezérel, hogy – egyrészt olyanokat válogassak, amelyek „megszólaltathatók” magyarul, másrészt pedig legyen valami „aktualitása” vagy kötődése a magyar léttapasztalatokhoz, valóságához stb. Én inkább az átköltés híve vagyok. A merev, szó szerinti fordítással ellentétben az átköltés, az átírás során a költői szándékot veszem alapul, amit egy új nyelvi közegbe, kontextusba kell aktivizálni. Ez az eljárás – egy kicsit – a különböző kultúrák homeosztatisz egyensúlyát szolgálja. Napjaink kultúrái az összehangolódás szakadatlan folyamatában vannak, interakcióba lépnek és igazodnak egymáshoz. A mai Európában a kultúrák már nem zárt, koherens világok, inkább egy lazán átszövő hálózatot alkotnak.

– *Ladik Katalin az egyik interjújában párhuzamos kultúrák részeként tekint magára. Végel László kentaur-tapasztalatnak nevezi ezt. Neked is rengeteg szerb, szlovén, horvát, bosnyák, macedón barátod van. Te is párhuzamos kultúrák kentaurjának érzed magad? Ez ex-jugoszláv örökség?*

– Nehéz kérdésekre nincsenek egyszerű válaszok. Bátorság és erő kell ahhoz, hogy szembenézzünk a különbözőségekkel szabdalt világgal. Tudomásul kell venni a nyelvi, vallási, helyi, faji és hagyományos kötelékek erejét és tartósságát az emberek életében, s ezt nem szabad patológikus, primitív, regresszív, elmaradott jelenségnek minősíteni. El kell fogadni a tényt, hogy a „szép új világ” ilyen, és még ilyenebb lesz majd, a maga túlnépesedésével, túlszervezettségével, nyomorúságaival, haszonelvűségével, agymosásával. Tényként kell elfogadni, hogy a kisebb nyelvi közösségek mindig a nagyok árnyékában fognak élni. A kicsiknek alkalmazkodniuk kell, ki kell találni valamilyen túlélési technikát, taktikát. A nagyok alig fognak törődni velük. A kis közösségek továbbra sem fognak egymás kultúrájáért rajongni, inkább a

nagyokét fogják figyelni. Az együttműködés csekély lesz, a kicsik összefogását a részérdekek szembeállása, és a beszűkült gondolkodás gátolni fogja, mindezt tetézi majd a kultúrák kommercializálódása, és az erőszak valamint a primitivizmus népszerűsítése, a magatartás barbarizálódása, és a terrorizmus fokozódása. A kentauroknak talán nagyobb lesz a túlélési esélye, vagy optimistábbak, boldogabbak lesznek? Nyitottabbak, befogadóbbak, nagyobb és bonyolultabb a tudáskészletük, az ebből származó kreativitásuk lehetővé teszi, hogy a látszólag össze nem tartozó dolgok közt felismerjék a lehetséges kapcsolatokat, és új egységbe forrasztásuk a már meglévő tapasztalatokat és ismereteket. Szerintem a kentauroknak, akik párhuzamosan több kultúrában is jelen vannak, a kombinatív készsége és a képzettársításuk dinamikusabb: a fogalmak és a jelenségek között könnyen felismerik a hasonlóságot, a rokonságot. S nem utolsósorban: toleránsabbak.

– *Úgy tűnik, munkáid egyik fő inspirációs motorja a zene. Korábban a rock, a beat, a punk, újabban a klasszikus és a világzene is közel áll hozzád. Lemezlovasként, zenekritikusként is működöttél. A nemrég megjelent Némely részletek című prózakötettedben azt írod, hogy a rock halott. A rock, a punk halott, ám a szellemük tovább kísért téged? Milyen zenéket hallgatsz mostanában?*

– Nálam megakadt a lemez. A kilencvenes években azt gondoltam, nem vagyok hajlandó CD-re áttérni, aztán mára, szépen-lassan, újra beszereztem, összegyűjtöttem majdnem az összes számomra fontos zenét digitális formában. Egy ideig próbáltam ellenállni a technológiának, de beláttam, baromság. A világ megy, rohan tovább, nincs kegyelem. Nincs megállás.

Igazából nem nagyon hallgatom a mai zenéket, egyrészt, mert nem tudom már áttekinteni, rendszerezni a zenei produkciót. Egyfajta elszemélytelenedés figyelhető meg, hiszen a rádióban ma már be sem mondják a dalok előadóit, szerzőit, alig hallani gitárzenét, Hammond-organát és szabad improvizációkat. Másrészt a zenei produkció is nagyon silány, előtérbe került az elektronika, a dobgép, a semmitmondás. Régebben a zenének ideológiai töltetet tulajdonítottunk, a lázadás, az ellenállás eszköze volt, munkált benne némi demiurgoszi ambíció. Ma már inkább a szórakozás, a buli a lényeg. A technológia mindig is nagyon nagy hatással volt az emberi értelemre. Manapság az információ-technológia, a nanotechnológia és a biotechnológia az, ami lényegesen részt vesz az „agy buherálásában”. Azt mondhatjuk, ezek a technológiák alaposan „felpuhítják” az emberi identitást. Inkább a szórakozás kerül előtérbe, mint a mély gondolkodás. Egyre inkább az értelem elvesztése felé haladunk, egyrészt betemet bennünket az információk sokassága, a túlnépesedés kapcsán egy „zengő, zsebongó zűrzavarrá” változik a világ. Másrészt pedig, az emberi elme a sorozatos manipulációk hatására megbicsaklik. A technológiai változások a gondolkodási formának, magának a tudatnak az átalakulását vonják maguk után. Én egy régimódi, konzervatív, guttenbergi „könyves” ember vagyok. Nem akarok már sokat változni. Komoly tudósok arról értekeznek, hogy nő a különbség a „képernyős és a könyves emberek” között: „A képernyőkultúra az állandó áramlás, a szüntelen hangfoszlányok, a gyors vágások, a félig nyers gondolatok világa. Aranyköpések, szalagcímek és futó benyomások egymásutánja. A nézetek, elképzelések nem magukban állnak, hanem sok szálon kötődnek mindenféle máshoz; az igazságot nem a szerzők vagy a szaktekintélyek közlik, hanem a közönség rakosgatja össze” – mondja Kevin Kelly. A nyugati társadalomban eddig az emberek a „valaki-lét” érzésével éltek. A mai technológiák kikezdhetik ezt a felfogást, mivel egyre inkább a képernyőn keresztül zajlik az élet: rajta keresztül bonyolítjuk a munkánkat, a kapcsolatainkat. Így intézzük az ügyeinket, rajta keresztül tájéko-

zódunk, játszunk, fogyasztunk, szórakozunk, és lassan már a magánéletünk is átkerül a képernyőre. Ami beláthatatlan változásokat idéz majd elő, például a művészetben és a költészetben is. Hogy mi minden fog megváltozni? A Valakiből Akárki lesz, majd pedig Senki. Nem tudom, az ösztöneim mindenestre ilyeneket súgnak.

– *Mikor fejezed be a Maximum rock 'n roll munkacímű kötetedet? A cím egyébként az azonos nevű amerikai underground fanzinre utal. Miben találtad érdekesnek a fanzinek trash-esztétikáját?*

– Az új ciklus íródik, formálódik. Lassan haladok vele. Lehet, túlbonyolítottam a dolgokat? De az előbbi kérdésben elmondottak során számtalan kétely marcangolja az embert. Mi lesz, hogy lesz? Van-e, volt-e értelme a dolgoknak? Vagy hagyni kell, menjen minden a maga útján? A trendek más irányba mutatnak? Az idő nem nekünk dolgozik? Lehet, hogy már nem is kíváncsi senki sem a költészetre? Fárasztó a fősodorral szemben úszni. A költészet számomra egyre inkább olyan, mint a Tisza virágzása. Egy robbanásszerű, hasztalan jelenség, amely nagyon intenzív, de pillanatok alatt semmivé válik. De aztán mégis, jön egy újabb lökés, és teszem a dolgom: építem, mívelem, pallérozom identitásom. Nem hagyom magam, felszipantok egy adag partikulárist és univerzalist, s kezdődhet a küzdelem. Megpróbálok visszanyerni az egységet és a wittgensteini bizonyosságot, amit – úgy érzem – hébe-hóba elveszíték. Ami a fanzinetek illeti: számomra a hetvenes és a nyolcvanas évek az „elnyomottnak” számított fiatalok szubkultúráról szólnak. A szubkultúra egy társadalmon belül élő kisebb csoportok kultúráját jelenti. Ezeknek a közösségeknek megvannak a saját normái, hiedelmei és értékei, amelyek általában eltérnek a többség kulturális értékeitől. A különböző helyzetű rétegek egymástól eltérő módon cselekszenek, s ez a cselekvés meghatározott „szubkulturális” szimbólumokban nyilvánul meg. Ezek a megnyilvánulási formák sok esetben feltűnést keltenek, és olykor normasértő magatartást tanúsítva keresik helyüket a világban. A mai társadalom szociálisan differenciált, különböző tevékenységeket – alá- és fölérendeltségben – végző, emberek csoportjaiból áll. Minél nagyobb és heterogénebb egy populáció, annál több „szubkultúra” alakul ki benne, amelyek meghatározott értékek köré szerveződnek. A szubkultúrák sok-sok apró részlet, amelyek a társadalom teljes egészét alkotják, az eretnesség és a blaszfémia formájában előmozdítják a társadalmi átalakulást. A szubkultúrák a mainstream kultúra megújítását jelentik, jelzik az összhang megbomlását és beharangozzák a társadalmi normák szimbolikus áthágását. Engem ezek a jelenségek ma is foglalkoztatnak, azt hiszem, hogy a szubkulturális tevékenységek viszik előbbre a szellemi világot, hihetetlen sok kreativitás rejlik a művelőikben. Ahogy Rácz József, szubkultúra-kutató mondja: „A szubkultúrák a világ érthetlenségével szemben az értelem kis szigeteit akarják létrehozni.” A 20. század hatvanas és hetvenes éveiben a beatek, a hippik, a punkok, az alternatívok ennek jegyében gondolkodtak a világról.

A szocialista világban kevés hivatalos rádióműsor volt, amely felvállalta volna ezeknek a mozgalomnak a támogatását. Az én zenés műsoraim az Újvidéki Rádióban (*Zenedoboz, Hangrázda, Maximum Rock and Roll*) ezt az alternatív világszemléletet közvetítették a vajdasági és a magyarországi fiatalok felé. A 1977-ben alapított világhírű amerikai (*Maximum Rock And Roll*) fanzinban a nyolcvanas években még interjú is közöltek velem. Megjelent a postacímem, úgyhogy a világ minden tájáról érkeztek a magnókazetták, tele különféle újabbnál újabb zenékkal.

A fanzinek főleg a zenei produkció népszerűsítését, interpretációját szolgálták, de egy új-fajta vizuális formanyelvet is létrehoztak, aminek alapja a kollázs-technika volt. A fiatalokban mindig munkál egy természetes ösztön, időnként ki akarnak törni a hétköznapi monotonitásából, az aszfalt- és betonrengetegből. Bizonyos esetben elég, ha az egyén valami mást csinál, mint ami a hétköznapi életben megszokott. Az emberi leleményesség, a metropoliszok korában, számos alternatív módot kitalál unalma elűzésére, érzelmei és gondolatai kifejezésére, ösztönei szabadon eresztésére (graffiti, gördeszka, szörf, viharvadászok stb.). A felnövekvő nemzedék ösztönei kevésbé irányítottak, így az ő közösségeik lehetnek a legaktívabb képviselői az új művészeteknek és extrémnek tűnő tevékenységeknek. Persze nem szabad elfelejteni, hogy napjaink kapitalizmusa óriási mértékben asszimilálja a lázadás minden formáját, majd árucikké alakítja, hogy a piacon a fogyasztás útján pénzé tegye az addig marginális jelenségek termékeit. A radikális ellenállás és mindenféle negáló viselkedés attribútumaival jellemezhető ellenszegülések bizonyos idő után megtörnek és beolvadnak a domináns (mainstream) kultúrába. Az utóbbi évtizedek úgyszólván összes „ellenkulturális” mozgalmát kommercializálták. A fanzinek vizuális formavilágát például a mai fiataloknak szóló színes magazinok és honlapok igen nagymértékben felhasználják.

– *Köteteid között elég nagy a szünet, majdhogynem tízévenként jelenik meg újabb darabod. Keveset írsz, vagy csak ritkán publikálsz?*

– Én ezzel úgy vagyok, hogy az ember annyit ír amennyi jól esik neki. Az írás egy jó terápia. Kiírjuk magunkból a feszültségeket. Méregtelenítünk. Viszont felesleges mindent publikálni. A magyarországi helyzet különösen fura: úgy tűnik, 100 könyvből 97-et nem kellett volna publikálni. Ahogy a magyar focimeccsek 97 százaléka is érdektelen, de mégis le kell játszani, hogy annak a három százaléknak értelme legyen. A kicsi, mikroközösségek komfortérzetét viszont a 97 százalék biztosítja. Valahogy így vagyunk az irodalmi produkcióval is, kellene a felesleges, rossz irományok, mert a tudatalatti csatornákon keresztül hatással vannak a tematizált (kanonizált?) csúcsteljesítményekre.

– *A 2009-es Némely részletek című köteted az első kiadott prózád: napló, esszé, filmajánlók, kollázsok egyvelegéből áll össze. Ezeket a forgácsokat, fragmentumokat többek között a szét-szóródó, viszont felismerhető szubjektív hang tartja össze. Egyik korábbi interjúdban azt nyilatkoztad, hogy foglalkoztat a próza. Maradtak még megíratlan részletek?*

– Természetesen. Nagyon sok van belőlük, és napról-napra egyre több lesz! Szeretem a furcsa, szabálytalan – nem egészen így, nem egészen úgy – történeteket. Nagy gyűjtögető vagyok. Különös hírekre, esetekre vadászom. Érdekelnek a sajátos emberi sorsok, de a hétköznapi fragmentumai is. Figyelemmel kísérem a „szép új világ” alakulását, különösen a subkultúrák, az értelem kicsi szigetei, a szépirodalom lehetőségei és a tisztavirágzás érdekel.